

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יט: ספק פיקוח נפש - דעת הרב שלמה זלמן אוירבך

בשיעור הקודם למדנו על גבולות הדין של חילול שבת עבור ספק פיקוח נפש, והתמקדנו בשיטת הרב אליעזר יהודה ולדינברג שביקש לקבוע כללים ברורים ומדויקים להגדרת 'ספק פיקוח נפש' עליו ניתן לחלל שבת. לדבריו, ישנם שני תנאים שעליהם לחול יחד כדי לאפשר זאת ולקבוע שאכן ניתן לחלל שבת - המסוכן והסכנה לפנינו, והרחבנו בהגדרת ב' תנאים אלו. בשיעור זה נדון בשיטת הרב שלמה זלמן אוירבך, שהגיב על דברי הרב ולדינברג ויש לו הגדרה שונה לקריטריון הקובע מתי מותר לחלל שבת עבור ספק פיקוח נפש

א. דעת הרב אוירבך

1. הגדרה

הרב שלמה זלמן אוירבך הגדיר שהקריטריון לחילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא התנהגות דרך רוב בני האדם בסכנה זו ביום חול. כלומר, אם על סכנה כזו או חשש כזה שקורה ביום חול, אנשים חוששים ועושים מעשי הצלה שונים, אזי יהיה מותר לחלל שבת על כך, משום שהתנהגות בני האדם מהווה סימן לכך שמדובר על סכנה ממשית

שו"ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לז):

לעניין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה. אלא שמצד הסברא נלעני"ד, דכל שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה זה חשיב כספק פיקוח נפש וקרינן ביה בכהאי גוונא וחי בהם ולא שימות בהם. אבל אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה, אין זה חשיב סכנה.¹

¹ הובא גם בשולחן שלמה (שבת ח"ג סימן שכט סעיף א ס"ק א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. השלכות

• זריקת אבעבועות לילדים

כאשר הגיע הזמן ליטול זריקה כנגד אבעבועות, רוב האנשים לא נוטלים מיידית משום שבד"כ אין סכנה ממשית באיחור קל, ולכן אם הגיע הזמן בשבת אין ליטול את הזריקה. ברם, אם העדר נטילתה בזמן תגרום עיכוב משמעותי, לכמה שנים, במקרה כזה אנשים נוטלים בזמן משום החשש, ולכן מותר יהיה לקבל את הזריקה בשבת -

שו"ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לו):²

קצת דוגמא לכך, הרכבת זריקת אבעבועות לילדים, אע"ג דמצד הדין אפשר שצריכים באמת להזדרז ולעשותו בהקדם האפשרי אם הרופא אומר שכבר הגיע הזמן לעשותו אך אעפ"כ אין רגילין כלל לעשותן בבהילות ובזריזות. ולפיכך, אף אם באמת יש בזה קצת סכנה הוה ליה כמו שכתבו חז"ל והאידנא שומר פתאים ה' וחלילה לחלל שבת עבור כך.

משא"כ אם אחד נמצא במקום כזה שיודע ברור שאם לא ירכיב עכשיו את האבעבועות בשבת יצטרך לחכות ד' או ה' שנים, כיון דבזמן מרובה כזה ודאי נבהלים ומפחדים לשהות, אפשר דשפיר חשיב כפיקוח נפש ודוחה שבת.

• הריסת קיר נטוי

~ כפי שראינו בשיעור הקודם, לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג הקריטריון להגדרת חילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא כאשר החולה לפנינו והמחלה המסכנת אותה לפנינו. לאור זאת הוא טען שאין להפיל קיר נטוי שיש חשש שיפול, שכן אין אדם עובר עתה ליד הקיר (מסוכן לפנינו), והחשש שיפול הקיר בשבת דווקא בשבת (סכנה לפנינו) -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

שאיך היתר להפיל בשבת קיר או גדר שמומחים לאותו דבר קובעים שאעפ"י שעפ"י רוב אינו עומד ליפול ביום זה אבל בכמה אחוזים יש חשש שאולי כן יפול וממילא אם באותו רגע יעברו אנשים יכולים להסתכן ע"י כך.

~ אולם, לאור הגדרת הרב שלמה זלמן אוירבך את הקריטריון הקובע לחילול שבת, אזי יהיה מותר להרוס קיר זה גם בשבת, שכן אנשים חוששים מכך גם ביום חול והיו הורסים קיר כזה -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות כב):

להאמור בדברי בפרק ז בקשר להגדרה אימתית אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, כותב כתר"ה שלדעתו הגדר הוא כל שאנשים מפחדים או נבהלים מזה גם בימות החול מחשש סכנה. ולכן דעתו להתיר בגוונא דא לסתור בשבת קיר או גדר ככה"ג שיש חשש שיפול מאליו על אנשים.

² הובא גם בשולחן שלמה (שבת ח"ג סימן שכט סעיף א ס"ק א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• הצטננות קלה

~ כפי שראינו בשיעור הקודם, לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג הקריטריון להגדרת חילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא כאשר החולה לפנינו והמחלה המסכנת אותה לפנינו.

לאור זאת הוא כתב שאדם הסובל מהצטננות קלה ומחוס נמוך אינו נחשב כחולה שיש בו סכנה, ולכן אין היתר לחלל עבורו את השבת באיסורי תורה. אמנם, לעיתים הצטננות קלה מתפתחת למחלות ריאה חמורות יותר, אך חשש זה הוא עתידי ורחוק, ואינו מתיר חילול שבת -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ג):

וכמו כן נלמד מזה גם בכדומה לעניין חולה, דאם למשל אחד חולה במחלה רגילה שאין בה כשלעצמה כל סכנה, כגון בהצטננות רגילה שמקבלים ממנה גם חוס חלקי אבל שום מחלה מיוחדת אין בה, ורק אם נחשוש לחששא מיעוטא יכול להיות שאם לא ניתן לה הטיפול הדרוש תביא מחלה זאת עוד תסבוכת של מחלה אחרת אשר ביכולתה לסכנו, אבל עפ"י רוב מחלה רגילה זו לא תביא לו שום תסבוכת אחרת גם אם לא ניתן לה הטיפול הדרוש עבורה, דאזי ג"כ אין להתיר לחלל שבת במלאכה דאורייתא בכדי להכין את הטיפול הזה.

~ אולם, לאור הגדרת הרב שלמה זלמן אוירבך את הקריטריון הקובע לחילול שבת, אזי יהיה מותר לחלל שבת על אדם החולה בצינון, שכן גם ביום חול אדם חושש מכך ונוטל תרופה -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב): "וכן אותו הדבר לגבי הצטננות או חוס".

• לימודי רפואה

כאמור לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך, הקריטריון הקובע הוא כיצד היו אנשים מתנהלים ביחס לסכנה כזו ביום חול כדי שנוכל להתיר חילול שבת על כזו סכנה, ולכן הוא טוען שאם אין היתר לפתוח בשבת בתי-ספר ללימוד רפואה, אף שלימודי הרפואה הם בבחינת פיקוח נפש, מכל-מקום אין להתיר זאת בשבת משום שגם בימי החול יש חופשות בבית-ספר לרפואה ואינם לומדים בשבת

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

ומוסיף וכותב, דהיינו נמי טעמא שאין לימודי הרופאים דוחים שבת, דכיון שאינם לומדים בימות החול בבהילות של הצלת נפשות כך גם בשבת.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. סיכום: דרך התנהגות בני אדם ביום חול

הרב שלמה זלמן אוירבך הגדיר שהקריטריון לחילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא התנהגות דרך רוב בני האדם בסכנה זו ביום חול. כלומר, אם על סכנה כזו או חשש כזה שקורה ביום חול, אנשים חוששים ועושים מעשי הצלה שונים, אזי יהיה מותר לחלל שבת על כך, משום שהתנהגות בני האדם מהווה סימן לכך שמדובר על סכנה ממשית שו"ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לז):

לעניין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה. אלא שמצד הסברא נלעני"ד, דכל שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה זה חשיב כספק פיקוח נפש וקרינן ביה בכהאי גוונא וחי בהם ולא שימות בהם. אבל אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה, אין זה חשיב סכנה.³

ולכן, אם ישנן סכנות כאלו שאין אנשים חוששים מפניהן, ואינם עושים מאומה ביום חול, אזי אין לעשות גם מאומה בשבת.

הוא מבסס זאת על הכלל 'שומר פתאים ה'" הנאמר ביחס לצורת התנהגות בני אדם, 'דשו ביה רביס'

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ב אות כב):

ומסיים בלשון: ולעני"ד הגדרה זו נכונה מאד והוא כעין מה שאמרו בכמה מקומות בש"ס והאידנא שומר פתאים ה', והיינו משום דכיון דדשו ביה רביס אין זה חשיב בגדר סכנה.

ב. דעת הרב ולדינברג

כאמור בשיעור הקודם, לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג ישנם שני קריטריונים לחילול שבת על ספק סכנה המסוכן והסכנה לפנינו.

לאור זאת הוא חולק על הגדרתו של הרב אוירבך בכמה נקודות שיש בהן מכנה משותף

1. החשש ממדרון חלקלק

ראשית, טוען הרב ולדינברג שאין לקבוע את ההתנהלות בשבת עפ"י דעת בני אדם, שכן אין לכך הגדרה ברורה ואם נמסור את ספק פיקוח נפש לדרך ההתנהגות של האנשים ביום חול, אזי ינתת דבריך לשיעורין, ויהיה מדרון חלקלק שכל אחד יתנהג עם עצמו כפי שהוא מתנהג ביום חול -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ב אות כב):

ולעני"ד לא כן עמדי, ולדעתי ברור הדבר שבכל בכאמור הולכין אחר הרוב, וכפי שביארתי זאת באר היטב בספרי שם וביססתי הדברים עפ"י גדולי הפוסקים.

אם נלך לפי ההגדרה של כת"ר לא נדע עד היכן שההיתר בזה עלול להתרחב ולהתפשט, ונגיע למצב מוזר כזה עד שיאמרו התיירו פרושים את הדבר, כי אין דעותיהם של בני אדם שוות בזה [ויודע אנכי על גדול מפורסם אחד שעל כל מיחוש קטן שיש לו הוא נבהל ומזמין מיד אליו פרופיסור, האם נתיר לו גם לחלל שבת עבור כך?]

³ הובא גם בשולחן שלמה (שבת ח"ג סימן שכט סעיף א ס"ק א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

וכפי שענינו הרואות ישנם הרבה בני אדם, ובפרט הנשים, שנבהלים מכל דבר קטן של חשש מפילה, ובפרט של איזה הצטננות או חום, וחוששים לכל חשש רחוק של סכנה, ויבואו איפוא ללמוד להתיר לחלל עבור כן, ויוצר מצב של עירבוביא ואנדרלמוסיא לתת תורת כל אחד ואחד בידו, ולתת הדברים לשיעורין?

~ גם לצד השני, הימנעות מפיקוח נפש בשבת, טוען הרב ולדינברג שלא ניתן להתבסס על דרך התנהגות בני האדם, שכן לו יהיו אנשים שלדרכם אין למהר ולהציל אדם הנמצא בסכנה ביום חול, האם זו הדרך שתיקבע להם בשבת שלא יצילו את חבריהם?

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ב אות כב):

ובכלל לא אבין מה שייד לבוא להגדיר בזה ולתלות הדבר באם הרופאים לומדים משום כך גם בימות החול בבהילות, והאם אם מי שהוא או איזו חבורה שהיא, תהא זו דרכם כסל למו שלא למהר להציל ולהגיש עזרה בימות החול לנתונים בסכנה האם נורה להם על כן שגם בשבת אסור להם לחלל בכדי למהר להציל?

~ בצורה נוספת המחיש זאת הרב ולדינברג, במקרה והרופאים יטענו שמבחינה רפואית אין כלל צורך בקיום מציצה בברית מילה, משום שאין בכך סכנה לתינוק, האם משום כך לא נקיים את המציצה בשבת? וכן אם הרופאים יקבעו שיוולדת בתוך ג' ימים ללידתה אינה נחשבת כחולה מסוכן, האם לא נחלל עליה את השבת? משאלות אלו מוכיח הרב ולדינברג שלא ניתן לקבוע קריטריונים לחילול שבת על ספק סכנה לפי דרך התנהגות בני אדם -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ב אות כב):

גם הגדרת כת"ר לצד השני לומר דהיכי דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה, ג"כ תמוה בעיני. ואשאלה למר, האם בכהיום הזה שלא מחשיבים הרופאים אי המציצה לסכנה, או שלא מחשיבים יולדת תוך ג' ימים בגדר של מסוכנת, האם לא נתיר על כך משום כך את המציצה בשבת [בלתי רק להדעה הסוברת שזה גם מצווה?], או לא נתיר לחלל שבת עבור יולדת כזאת, או לא ניתן לה ביום הכיפורים לאכול? וכן בכל כדומה לזה.

2. פתיחת בית-ספר לרפואה בשבת

~ פתיחת בית-ספר בשבת כשלומדים כל השבוע

כאמור, לדעת הרב אוירבך אין להתיר לימודי רפואה בשבת שהרי גם ביום חול אין בתי-הספר ללימוד רפואה פתוחים בשבת ויש ימי חופש, דבר המוכיח שאין האנשים מחשיבים לימודים אלו לפיקוח נפש מובהק ולא ניתן לחלל על כך שבת.

הרב ולדינברג שואל את הרב אוירבך האם לדבריו במקרה ויהיה בית-ספר לרפואה הפתוח כל השבוע ללא חופשות, האם יהיה מותר לפתוח אותו בשבת?

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

ואותו הדבר בקשר להגדרתו בנוגע ללימוד הרופאים, אשאלה את כת"ר, האם בגוונא שכן לומדים עליהם בימות החול בשקדנות בלי הרף ובדומה למשל, מה שישנם מהם שלומדים בתדירות בלי הרף על המצאת צרי ומרפא למחלות ידועות, אשר שוקדים על כך יום ולילה, האם נתיר להם לחלל על כך גם את השבת?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ואם כן, גם בזה יופרץ הדבר ויופרצו החומות עד כדי לימוד להתיר להם כל הלימודים, וכשאלת החתם סופר שהבאתי בספרי שם דא"כ כל לימודי הרופאים ידחה שבת.

~ פיתוח תרופה מצילת חיים בשבת

לדברי הרב ולדינברג, גם מעבדה המפתחת תרופה מצילת חיים, ואנשי המעבדה שוקדים על פיתוחה יום ולילה, אין להם היתר לעבוד בשבת, משום שאין הסכנה לפנינו ממש.

« הרב אשר וייס⁴»

בעת מגיפת הקורונה, נשאל הרב אשר וייס האם מותר לפתח תרופות לנגיף בשבת. בדבריו הוא דן בדברי הנודע ביהודה והחתם סופר, שאין להתיר איסור כל עוד הסכנה ופיקוח נפש אינה לפנינו. אך הוא מסייג זאת לאור דברי החזון איש שטען שהגדרת 'לפנינו' מתרחבת במחלה שעלולה להתפתח ולבוא. מסקנתו היא, כיון שבתי-החולים והמעבדות הללו אמנם עובדים בקצב מהיר עבור פיתוח התרופה, אך כיון שהם נותנים ימי חופש לעובדים אזי אין היתר לעבודה זו בשבת -

הנני במענה קצר לשאלתו, היות ואחד מבני קהילתו הוא רופא וחוקר בבית חולים הר סיני (Mount Sinai) במנהטן, והוא חלק מצוות קטן השוקד ללא לאות על פיתוח חיסון למחלה קשה זו. נפשו בשאלתו האם מותר לו לעבוד בשבת קודש כיון שהזמן קצר והמלאכה מרובה ובעזרי"ת לדעתו קרובים הם לפריצת דרך בפיתוח החיסון מה שיכול להביא להצלת אלפים. לדברי מע"כ אפש

ויש לדון לפי זה בנידון דידן שקרוב לודאי שמחקר זה אכן יביא להצלת נפשות. אמנם על אף כל הנ"ל שכתבתי לפלפולא של תורה, נראה שאין להקל בנידון דידן, דהלא עשרות אם לא מאות מוסדות רפואיים ומכוני מחקר עובדים ללא לאות כדי לפתח חיסון זה, ולדעת כולם יעברו עוד חדשים במקרה הטוב עד שהחיסון יהיה מוכן לעשות בו שימוש נרחב, וכמה רחוק לומר שעבודתו של יהודי דידן בשבת חיונית לפיקוח נפש, וכי כל החוקרים הגויים העובדים בתחום זה לא יקחו לעצמם ימי חופש להנות עם משפחותיהם, וזה טבעו ודרכו של המחקר, אף במי משבר, ואי אפשר להם לבני אדם לעבוד ללא כל הפסקה, ובמקום לעבוד בשבת קודש שיקדים עוד שעה ושעתיים לעבודה בימות החול.

ג. שומר פתאים ה'

הרב אוירבך טען שההיתר שלו להסתמך על דרך התנהגות בני אדם הוא מהכלל 'שומר פתאים ה' הנאמר ביחס לצורת התנהגות בני אדם, 'ידשו ביה רבים'. כלומר, דבר שהוא נוהג שבעולם, אין זו מוגדרת סכנה -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

ומסיים בלשון: ולענ"ד הגדרה זו נכונה מאד והוא כעין מה שאמרו בכמה מקומות בש"ס והאידינא שומר פתאים ה', והיינו משום דכיון דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה.

⁴ <https://www.kikar.co.il/haredim-news/364927>

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

כדי להבין את ההגדרה, נביא את עיקרי הדברים בעניין 'שומר פתאים ה'

1. חובת השמירה בענייני הגוף

מצאנו שיש חובה על האדם לשמור את עצמו מסכנות⁵

רמב"ם (ה'ל' רוצח ושמירת הנפש פי"א ה"ד-ה"ו) - הרחבה בנושא מצוות מעקה :

כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות, כגון שהייתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות.

וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר השמר לך ושומר נפשך.⁶

ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצוות עשה ועבר על לא תשים דמים.⁷

רמב"ם (ה'ל' דעות פי"ד ה"א) :

הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא... לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים, ואלו הן : לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב, ולא ישתה אלא כשהוא צמא, ואל ישהא נקביו אפילו רגע אחד, אלא כל זמן שצריך להשתין או להסך את רגליו יעמוד מיד.

למרות שישנה חובה על האדם לשמור את עצמו מדברים המסוכנים, מכל-מקום מצאנו כמה וכמה דברים בהם חכמים מתירים לאדם להיכנס לסכנה בטענה של 'שומר פתאים ה'.

2. 'שומר פתאים': דוגמאות

בתלמוד מופיעים 5 מקרים בהם ניתן להיכנס לסכנה מטעם 'שומר פתאים ה'

• הקזת דם בערב שבת

בבלי שבת (קכט ע"ב) :

בתלתא בשבתא מאי טעמא לא, משום דקיימא ליה מאדים בזווי.

מעלי שבתא נמי קיימא בזווי? כיון דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה'.

⁵ נחלקו הפוסקים האם חיוב השמירה מדברים המסוכנים הוא חיוב מהתורה או מדברי חכמים. יש הסוברים שהוא איסור תורה, ראו : **ריטב"א** (שבועות לו ע"א); **תפארת ישראל** (כתובות פ"ז בועז אות א) הוסיף שמכל-מקום אינו נחשב כמושבע ועומד על כך מסיני; **ערוך השולחן** (ח"מ סימן תכז סעיף ו) למד כן מדין מעקה כהרחבה לשמירה מענייני סכנה; **סמ"ע** (ח"מ סימן תכז ס"ק יב). ויש סוברים שהוא איסור מדברי חכמים, ראו : **בית יוסף** (יו"ד סימן קטז אות א); **לבוש** (יו"ד סימן רלו סעיף ב) : "אע"ג דילפינן מקרא דהשמר לך ושומר את נפשך וגו' שלא יזיק לעצמו, אסמכתא בעלמא הוא".

⁶ פסוק זה עוסק בענייני דברי תורה (דברים ד, ט) : "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשפח את הדברים אשר ראוי עיניך ופן יסורו מלפניך כל מי תייד והודעתם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֵיךָ", ולא בחובת השמירה מנוקי הגוף. וכתב **מהרש"א** (ברכות לב ע"ב חידושי אגדות ד"ה כתיב) שפסוק זה מוסב גם על ענייני שמירת הגוף. ראו גם מה שביארנו בשיעור יד : 'על מי מוטלת חובת ההצלה?' (הערה 2).

⁷ ראו גם : **חינוך** (מצווה תקמו).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רש"י (שם ד"ה דקיימא; ד"ה כיון):

שמזל מאדים משמש בו בשעות זוגות, ומזל מאדים ממונה על החרב ועל הדבר ועל הפורעניות, והזוגות קשין שהן רשות לשדים.

כיון דדשו ביה רבים - הורגלו בו מפני דוחקו, שיהיו קרובים לסעודת שבת.

• **נשים בסכנת הריון** - שלוש נשים שסכנה להן להיכנס להיריון, חכמים התירו להן לשמש כדרכן.

בבלי יבמות (יב ע"ב):

שלוש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת, ומניקה.

קטנה - שמא תתעבר ושמא תמות. מעוברת - שמא תעשה עוברה סנדל. מניקה - שמא תגמול בנה וימות... דברי רבי מאיר.

וחכמים אומרים, אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמים ירחמו, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

• **אכילת ענבים ותאנים בלילה** - אין לחשוש שמא נחש הטיל ארס.⁸

בבלי עבודה זרה (ל ע"ב):

אוכל אדם ענבים ותאנים בלילה ואינו חושש, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

• **יחסי אישות ביום 90 להריון**

בבלי נדה (לא ע"א):

המשמש מיטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים... אמר אביי, משמש והולך ושומר פתאים ה'.

• **ברית מילה ביום המעונן** - מבואר, שבני ישראל לא קיימו ברית מילה בהיותם במדבר משום שלא נשבה להם רוח צפונית המסייעת להבראה לאחר המילה.

מכאן למדו חכמים, שמן הראוי היה שלא לעשות ברית מילה ביום מעונן או ביום שרוח דרומית מנשבת. אך מה שעושים ברית מילה כיום גם באופן זה, הוא משום 'שומר פתאים ה'.

בבלי יבמות (עא ע"ב-עב ע"א):

ובמדבר מאי טעמא לא מהול...

ואיבעית אימא: משום דלא נשיב להו רוח צפונית, דתניא: כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית...

אמר רב פפא, הלכך, יומא דעיבא ויומא דשותא לא מהלינן ביה ולא מסוכרינן ביה. והאי דנא דדשו בה רבים, שומר פתאים ה'.

רש"י (יבמות עב ע"א ד"ה יומא): "שרוח דרומית מנשבת והיא קשה מכל הרוחות".

⁸ כתב **תורת חיים** (עבודה זרה ל ע"ב ד"ה פי תאנה) שהוא-הדין בשאר הדברים, אלא שיתר הדברים יכולים להישמר בלילה בכלים לעומת תאנים וענבים: "משקין דשייד בהו גילו כגון יין ומים וחלב שמימינן אותן בכלים תמיד ואפשר לו לאדם לשומרן ולכסותן יפה מפני הנחשים, לכך אין שמירתו יתברך עליהם. אבל תאנים וענבים, מילתא דלא אפשר הוא שצריך לייבשן בחמה לעשות מהן גרוגרות וצימוקין ואין דרכן להיות בכלים תמיד, לכך שמירתו יתברך עליהן מפני תיקון עולמו". לאור דבריו, ראו: **חשוקי חמד** (עבודה זרה ל ע"ב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. ביאור הגדר: מנהגו של עולם

~ בביאור ההגדרה של ההיתר להיכנס למקום סכנה בטענת 'והאידינא דדשו בה רבים שומר פתאים ה', כתב הרב אריה בולחובר, שבדברים שהם מנהגו של עולם ניתן לסמוך על 'שומר פתאים ה'.

שו"ת שם אריה (סימן כז ד"ה ודע):

ודע, דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל-מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות וב' מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה ומכל-מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר... ולמה לא יאסור משום סכנה... אלא ודאי דבדברים כאלו אשר הם לצורך העולם אין איסור כלל... ויצא לנו מזה דלפרוש לים הגדול... מהראוי להרחיק מזה רק לצורך מזונות או לסחורה... וכן ללכת במדברות ולכנס בשאר סכנות במקום שאין צורך והכרח, בוודאי ראוי להרחיק. אבל מה שהוא מנהגו של עולם אין לחוש לסכנה, כמו שנתבאר.

~ הרב איסר יהודה אונטרמן מבאר, שבמקום בו האדם נוהג כמנהגו של עולם הקב"ה שומר עליו

שבט מיהודה (שער ראשון, פרק ראשון אות יט, ב-ג עמוד נא):¹⁰

כי בכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, מותר לאדם לסמוך על שומר פתאים ה', כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהיזהר ממנו, הקב"ה שומר עליו, שהרי בכל חלל העולם ישנם דברים שיכולים לגרום סכנת נפש ואין להחמיר על עצמנו להימנע מכל אלה.

ולכן גבי קטנה סבירא ליה לרבנן שאין להתיר בשביל זה לשמש במוך, אלא משמשת כדרכה והולכת שהרי כך נוהג העולם ועל כגון דא סומכים על זה שמן השמים ירחמו.

וכן גבי מילה ביומא דעיבא, השתא דדשו בו רבים ונעשה מנהגו של עולם כך, אין לאסור וסומכין על מן השמים ירחמו.

וכן לידה בכלל סכנה היא, ומכל-מקום אין איסור אפילו למי שיש לו בנים וכן לאישה עצמה שאינה מצוה מפני חשש סכנה¹¹... ובכל זה יש תשובה מספקת לאלו המתחכמים הרוצים להכניס מחשבות און בלב הדור הצעיר למעט את הילודה בטענה שאין הנשים בזמננו חזקות לילד ילדים הרבה ויש בזה צד סכנה. ויש גם המרחיקים עוד יותר לבקש חשבונות רבים ומוסיפים טענה, כי גם כשאין סכנה בעצם הלידה יש חשש שהטיפול במשפחה גדולה מתשת כוחה של האישה ומסכן את בריאותה. ובין כה וכה חותרים תחת הציווי הראשון שבתורה פרו ורבו ומלאו את הארץ, ידווה הלב לראות כי ישנם המחקים בזה את מנהגי גויים ידועים בנימוק של חשש סכנה.

⁹ ראו: **שו"ת עזרת כהן (סימן לה):** "דיש לומר דכל זה אינו אסור לדברי חכמים כי אם במקום דשייך לומר שומר פתאים ה', שהוא באופן טבעי, כקטנה מעוברת ומניקה, שדרך העולם היה לישא קטנות, וק"י מעוברת ומניקה. אבל במקום שיש סכנה ממש ואפילו ספק סכנה עפ"י הרופאים, יש לומר דכולי עלמא מודים כיון דלא שייך לומר בזה שומר פתאים ה', דאטו בכל סכנה וספק סכנה נאמר כן, ולא שייך זה כי אם במה שהוא מנהג העולם בטבעו או בעניין דדשו ביה רבים"; **קובץ שיעורים (כתובות אות קלו):** "וצריך ביאור, מאי שנא מכל ספק סכנה דדחי שבת ולא סומכין אהא דשומר פתאים ה'... וצריך לומר, דאין האדם חייב להימנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמים. אבל היכא שבידו להיזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמים".

¹⁰ כ"כ בהמשך **שבט מיהודה (שער ראשון, פרק שני אות ז, א-ב עמוד עו)**. בדבריו הביא את דברי שו"ת שם אריה הנ"ל.

¹¹ ראו: **משך חכמה (בראשית ט, ז)** שזו הסיבה שאין אישה מצוה על פרייה ורבייה: "לא רחוק הוא לאמר הא שפטה התורה נשים מפריה ורביה וחייבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ואם כן, נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ואמנם יש מקום לומר, כי איש הנוהר בדרכיו ביותר ואינו נגרר אחרי מנהג העולם, צריך להיזהר גם בזה, ולכך נוטים דברי הר"ם שבריטב"א ביבמות.¹²

• נשיאת אלמנה

החיד"א נשאל אודות סכנה בנשיאת אלמנה. לדבריו, אכן יש חשש בנשיאת אלמנה אך מכך שהתורה לא אסרה זאת אלא לכהן גדול ניתן ללמוד שכך הוא מנהגו של עולם שאנשים נושאים אלמנות -

שו"ת חיים שאל (ח"ב סימן יט):

ואם נפשך לומר, מאחר שנשואי אלמנה הוא סכנה איך התורה התירה ולא אסרה אלא לכהן גדול והלא דרכיה דרכי נועם.

יש לומר, דמימי עולם נושאים אלמנות וכך נהגו שנות דור ודור והתורה חידשה לאסור לכהן גדול לבד. ועוד דכמה שנשואין אלמנה חיים וקיימים במזלם בריא ורוחא קמא נדחה.¹³

• סיכון עצמי בדרכו על עולם - לצרכי פרנסה

לאור האמור, שניתן להיכנס לסיכון מסוים במקרים שהם דרכו וטבעו של עולם, כמו שכתב **שו"ת שם אריה** (סימן כז ד"ה ודע):

דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל-מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות ובי' מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה ומכל-מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר.

יש שהתירו כניסה למקומות סכנה לצרכי פרנסה, שכן הוא דרכו של עולם בסיכון לצורך פרנסה, כדברי **הבבלי בנא מציעא** (ק"ב ע"א):

ואליו הוא נושא את נפשו - מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה - לא על שכרו?!

¹² ראו גם: **שו"ת מכתם לדוד** (סימן לג) בביטול אירוסין מחשש לצוואת רבי יהודה החסיד, שיחיד החושש יכול לבטל ואינו משלם קנס; **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ט): "דגם במה שנאמר בגמרא בזה, דעת כמה ראשונים ופוסקים דמכל-מקום מי שרוצה לחוש ולא לסמוך על שומר פתאים הרשות בידו לחוש לכך".
¹³ ראו בדבריו שם שהביא מעשה בעניין זה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ הרב יחזקאל לנדא נשאל אודות הליכה לצוד חיות ביער שהוא מקום סכנה.
בדבריו הוא מבחין בין צורך הנאה שאסור במקום סכנה, לבין צרכי פרנסה שמתר. ¹⁴

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן י):

ושורש שאלתו איש אחד אשר זכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חייתו יער אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד, או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים אי משום בל תשחית...
ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר, ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב... ועד כאן דיברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה.
ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא - שהרי כל העוסקים בזה צריכין להיכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות, ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ומי לנו גדול ואומן בקי בצידה יותר מעשיו שהכתוב העיד עליו ויהי עשיו איש יודע ציד וכו' ופוק חזי מה אמר הוא על עצמו הנה אנכי הולך למות וגו', ואין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיינו שהוא מסתכן בכל יום בין גדודי חיות...
ומעתה, איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות, ואף גם בזה מי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו...
אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו ומתאוות ליבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה, הרי זה עובר על ונשמרתם מאוד.

• מכונה אוטומטית להשגחה על אדם סיעודי

לדעת הרב ולדינברג, מדברי הישם אריה' עולה שניתן להיכנס למקום שיש בו חשש סכנה במקרים שהם דרכו של עולם ולמטרת פרנסה וקידום האנושות.
לפיכך, הוא התיר העמדת מכונה אוטומטית להשגחה על חולה, למרות שיש בכך סיכון מסוים -

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לז):

אודות התקנת מערכת אוטומטית להשגחה על מצבו של חולה מסוכן כתחליף להשגחה צמודה של כוח אדם... מדובר על חולה מונשם זה שנה וההשגחה הצמודה יקרה מאד לבית-החולים בכל אדם סיעודי...
המערכת המכאנית המוצעת להשגחה על החולה נראית אמינה... יתכן שהסיכוי של תקלה במערכת קטנה יותר מאשר הסיכוי שאחות המשגיחה על החולה תירדם. בכל זאת היו לנו פקפוקים ביחס לשאלה אם מותר למסור ההשגחה של בן אדם לגמרי למערכת מכאנית... הרי לפנינו שהגאון בעל **שם אריה** ז"ל לימד שנה ושליש והגדיר לנו, בדבררים שהמה ממנהגו של עולם, והמה לצרכי האדם, ואשר דרך העולם לא לחוש בכגון אלה לחששי סכנה הכרוכים לפעמים בעשייתם היות ורואה בכך הכרחיות למען התקדמותם והתקדמות

¹⁴ כ"כ **הראי"ה קוק** (אגרות הראיה, ח"ג אגרת תתנב): "על דבר עצם ההליכה לטייל במקום שיש אפילו חשש רחוק של סכנה ח"ו, כבר גלית את דעתי כמדומה באיזה ממכתבנו שאינה מהראוי... דכל דבר שיש בו חשש סכנה אע"פ שמנהג העולם להיכנס בכך לצרכן של בריות, אין היתר בעלמא כי אם לפרנסה, ולפי מה דקיי"ל כרבנן גם להרווחה מותר, אבל לא לשם טיול בעלמא. ונראה לע"ד דהוא-הדין בכל מקום שיש בו חשש סכנה, אפילו בדרך מיעוט ורחוק מאד". ביחס להצלת ממונו בכניסה למקום סכנה, ראו: **שו"ת מנחת שלמה** (ח"א סימן ז ד"ה והנה בשו"ע) שהסתפק בכך: "אפשר דכדי שלא יתרבו גנבים ופורצים כמו שמותר לציבור להסתכן במלחמת רשות, כך רשאי כל יחיד לעמוד על ממונו אף אם מכניס עצמו בכך לספק סכנה, וגם כיון שדרך העולם בכך אפשר דהרי זה דומה למה שאמרו חז"ל בכמה מקומות על ספק סכנה והאידינא שומר פתאים ה', וצריך עיון".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

האנושיות דאזי אין לחוש גם מן הדין למה שלפעמים יכולים להגיע על ידי כן לפיקוח נפש, ומותר להתנהג בזה כמנהגו של עולם.

« **שיטת הרב אוירבך** - הרב אוירבך טען שההיתר שלו להסתמך על דרך התנהגות בני אדם הוא מהכלל 'שומר פתאים ה' הנאמר ביחס לצורת התנהגות בני אדם, 'דשו ביה רבים'. כלומר, דבר שהוא נוהג שבעולם, אין זו מוגדרת סכנה

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

ומסיים בלשון: ולענין הגדרה זו נכונה מאד והוא כעין מה שאמרו בכמה מקומות בש"ס והאידנא שומר פתאים ה', והיינו משום דכיון דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה.

4. הסתייגות הרב ולדינברג

4.1 צמצום: רק במקרים המפורשים בתלמוד

יש הסוברים שההיתר להיכנס לסכנה ולהסתמך על הכלל 'שומר פתאים ה'', נאמר רק בחמשת המקרים המפורשים בתלמוד

~ **שולחן ערוך** (אבן העזר סימן ט סעיף א):

אישה שנשאת לשני אנשים, ומתו - לא תינשא לשלישי, שכבר הוחזקה להיות אנשיה מתים.

? החיד"א מעמת בין דברי הבית יוסף הסובר שניתן למול ביום המעונן ולסמוך על 'שומר פתאים ה'',¹⁵ להכרעתו בשולחן ערוך שאין לשאת אישה קטלנית ולא התיר זאת מטעם 'שומר פתאים ה''

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט):

עדיין צריכים אנו למודעי, דמין פסק... דאישה דנשאת לשניים ומתו לא תינשא לג', ולאפוקי ממאן דסבר דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה', ככתוב בתרומת הדשן...

ואיך מרן הכא השמיט דברי הריטב"א ולא זכר הא דיום המעונן משום דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה'.

! אחד הביאורים של החיד"א הוא שניתן להסתמך על 'שומר פתאים ה'' רק בדברים הכתובים בתלמוד, אך דין קטלנית לא נאמר בתלמוד ולכן אין היתר לשאת אישה קטלנית משום כך¹⁶ -

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט):

דהכא במילתא דהש"ס קאמר דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה' ונקטינן הכי וסמכין אהימנותיהו דרבנן בעלי התלמוד.

ואילו התם בקטלנית מהש"ס ורוב הפוסקים מוכח דאסורה לינשא לשלישי. והא דדשו רבים בקטלנית הוא בזמן אחרונים וגם לא בכל המקומות, ובכי האי גוונא יפה עשה מרן בקטלנית לפסוק לאיסורא.

¹⁵ **בית יוסף** (יו"ד סימן רסב אות ב): "ורבינו ירוחם כתב, יום מעונן או יום שמנשבת בו רוח דרומית אינו מעכב מלמולו דשומר פתאים ה'... וגם ה"ר מנוח כתב, כל דבר שאין בגופו של תינוק כגון שרוצה לצאת לדרך אין משהין את המילה בשבילו, כי היכי דלא משהינן בשביל נשיבת הרוחות דשומר פתאים ה'".

¹⁶ כ"כ **שו"ת דברי יציב** (יו"ד סימן לא אות ה).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4.2 אין חיוב

לדעת הריטב"א, כיון שיש סכנה בקיום ברית מילה ביום המעונן אזי הרשות היא ביד האדם לא למול את בנו ביום שכזה ולא לסמוך על דברי חכמים שאמרו 'שומר פתאים ה'".

לדבריו, מה שאמרו חכמים לגבי מילה ביום מעונן הוא בבחינת היתר בלבד ולא חיוב, ומי שאינו רוצה למול ביום שכזה, רשאי¹⁷

~ **ריטב"א** (יבמות עב ע"א ד"ה שומר):

שומר פתאים ה' - ולפום האי טעמא, מאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על שומר פתאים ה', מ"ר הר"ם.
והוא-הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן.

« **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

והכלל הזה של כיון דדשו ביה רבים אין בידינו אלא מה שנאמר בזה בגמרא, וכדכותב בכעין זאת התרומת הדשן (סימן ריא) שקשה לצדד להתיר מטעמא דשומר פתאים במקום דאיכא חשש סכנה עיין שם. וכ"כ גם בשו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט).

ועוד, דגם במה שנאמר בגמרא בזה דעת כמה ראשונים ופוסקים דמכל-מקום מי שרוצה לחוש ולא לסמוך על שומר פתאים הרשות בידו לחוש לכך, יעויין בחידושי הריטב"א (יבמות עב ע"א)... על כן ברור הדבר בעיני שהגדר בזה הוא כפי שכתבתי להגדיר בספרי שם.

¹⁷ ראו: **שו"ת אבני נזר** (יו"ד סימן שלח אות כג): "ואף שהיה שלא כדין".